

Ewangelizacja w kulturze ponowoczesnej i medialnej**Streszczenie**

Głoszenie Ewangelii wymaga od Kościoła posługiwania się takim językiem i argumentami oraz takimi formami przekazu, które uwzględniają sytuację oraz możliwości percepcyjne słuchacza żyjącego w danym miejscu i czasie. Obecnie żyjemy w cywilizacji ponowoczesności i w społeczeństwie informatycznym. Relacja między ewangelizacją a komunikacją ma trzy podstawowe wymiary. Wymiar pierwszy to ewangelizacja za pośrednictwem wszystkich dostępnych nam narzędzi komunikacyjnych. Oznacza to biegłość w korzystaniu ze środków społecznego przekazu w celu głoszenia Dobrej Nowiny. Wymaga to zdolności do kodyfikowania przekazu ewangelicznego zgodnie ze strukturą i językiem typowym dla danej formy komunikacji. Wymiar drugi to ewangelizacja komunikacji. Chodzi tu o nadanie współczesnym narzędziom komunikacyjnym takiej formy i treści, by była ona zgodna z postawą Chrystusa, z Jego stylem życia i komunikowania. Wymiar trzeci to ewangelizacja w ramach komunikacji. Oznacza to pogłębioną pracę formacyjną z tymi ludźmi, którzy są specjalistami w zakresie komunikacji pastoralnej.

Słowa klucze: ewangelizacja, ponowoczesność, media, formacja.

Grzegorz Księżak

***Uwarunkowania psychologiczno-pedagogiczne i aksjologiczne
młodzieży w okresie dorastania***
Psychological, pedagogical and axiological determinants of adolescence
Summary

Human identity, one's individual hierarchy of values and the symbols with which a person associates the sense of happiness develop throughout one's life; however, the key period is adolescence. Over the course of several years of adolescence, changes take place in the physical, psychological and social dimensions that are to enable an individual to take on new social roles and subsequent developmental tasks. This article attempts to show the social, moral, ideological and religious development that takes place in the life of a person entering adulthood.

Key words: adolescent, social development, moral development, worldview development, religious development, values.

W okresie dojrzewania, zwanym adolescencją, wartości przybierają znaczenie na uwagę, a proces kształtowania się ogólnych zasad życia, czyli hierarchii wartości w codziennym postępowaniu staje się szczególnie aktywny. Okres formowania się tzw. „moralnego kręgosłupa” młodej osoby zachodzi zatem podczas jej rozwoju osobowego, poznawczego, emocjonalnego i społecznego. Młodzież wrasta w społeczeństwo ludzi dorosłych. Wyraża się to poprzez ich intensywny

rozwój społeczny, moralny i religijny. Jest to bardzo ważny okres w życiu młodego człowieka, ma wpływ na jego dalsze dorosłe życie. Zanim jednak osiągnie on dorosłość, to wpierw musi przejść okres tak zwanego „kryzysu młodzieńczego”, który widoczny jest zwłaszcza na płaszczyźnie społecznej, moralnej i religijnej.¹ Owe trzy płaszczyzny są ściśle ze sobą powiązane.

1. Rozwój społeczny

Pod pojęciem rozwoju społecznego rozumie się zmiany zachodzące w działalności dziecka, które skierowane są na innych.² Zmiany te dotyczą wchodzenia dziecka w środowisko społeczne i przyjmowania od niego pewnych wzorców i norm zachowania, a określa się je procesem socjalizacji. Różnie rozumiano na przestrzeni wieków socjalizację. Jedni określali ją jako przygotowanie młodzieży do życia w społeczeństwie, inni jako przygotowanie do pełnienia ról społecznych, ale coraz częściej dominujący staje się pogląd, „że tak należy społecznie kształtować młodzież, by za przyszłą społeczność, której stanowić będzie część, poczuła się do odpowiedzialności, potrafiła ją przekształcać i doskonalić”.³ Ukazując rozwój społeczny młodzieży, należy zwrócić uwagę na rolę rodziny i grupy rówieśniczej (formalnej i nieformalnej), relacje w szkole, czy problem przyjaźni.

Rozwój społeczny dziecka w okresie adolescencji skupia główną uwagę na interakcji z rówieśnikami i dorosłymi. W okresie tym główną rolę odgrywają rodzina i grupa rówieśnicza. Rodzina jest pierwszym miejscem kontaktów społecznych, zatem oddziałuje w sposób najbardziej znaczący na kształtowanie zachowań oraz osobowości dziecka. Rodzice wraz z wiekiem dorastania zaspokajają potrzeby młodego człowieka lecz ich wpływ stopniowo maleje. W okresie późnej adolescencji kontakty z rodzicami przekształcają się w partnerskie. Dużą rolę w rozwoju społecznym dziecka odgrywa także rodzeństwo, jednak duży wpływ zależny jest od liczby rodzeństwa, różnicy wieku i płci.⁴

Okres dorastania charakteryzuje się nasiloną potrzebą nawiązywania nowych kontaktów społecznych. Wchodzenie w nowe grupy społeczne daje możliwość zaspokajania nasilającej się potrzeby akceptacji i przynależności oraz potrzebę bycia zrozumianym przez podobnych sobie, dzielenia się swoimi doświadczeniami.⁵ Nastolatki poszerzają swój krąg osób znaczących. Mają możliwość realizowania zadania rozwojowego, jaki stanowi wybór autorytetów, spoza rodziny. Znaczenia nabiera grupa rówieśnicza wraz z własnym zestawem preferowanych norm, wartości i wzorów zachowania. Wpływ związków rówieśniczych na poszczególne jednostki może być jednak różny. Stopień, w jakim młodzież będzie chciała identyfikować się z grupą rówieśniczą zależy między innymi od środowiska rodzinnego, sytuacji wychowawczej w szkole oraz charakteru relacji z dorosłymi. W przypadku niewłaściwie przebiegających relacji z dorosłymi

¹ Por. R. Chałupniak, J. Kistorz, *Wybrane zagadnienia z katechetyki*, Opole 2002, s. 182.

² Por. tamże.

³ A. Offmański, *Katecheza młodzieżowa na poziomie szkół ponadgimnazjalnych*, w: *Katechetyka szczegółowa*, red. J. Stala, Tarnów 2003, s. 174.

⁴ Zob. J. Bajda, *Główne idee moralne w nauczaniu Jana Pawła II*, w: *Rodzina na przełomie wieków*, red. K. Majdański, Łomianki, s. 46.

⁵ J.S. Turner, D.B. Helms, *Rozwój człowieka*, Warszawa 1999.

może dochodzić do nasilonego konformizmu wobec grupy rówieśniczej, generowania postawy uległości i dostosowania się do grupy w zamian za poczucie przynależności i bezpieczeństwa⁶.

Jedną z charakterystycznych cech rozwoju społecznego młodzieży jest stopniowe wyzwalamie się jej spod zależności rodziców, przy równoczesnym wchodzeniu w inne grupy społeczne. Młody człowiek wchodzi w inne grupy społeczne, szczególnie rówieśnicze; „one przejmują od rodziny funkcję uspołeczniania”.⁷ Rodzina, „która w wieku dziecięcym była podstawowym źródłem kształtowania się postaw, traci w tym względzie na znaczeniu na rzecz nacisku grup rówieśniczych”.⁸ Wpływ rodziny w tym okresie dorastania znacznie maleje, pomimo iż nadal zaspokaja podstawowe potrzeby dziecka i jest dla niego źródłem wiedzy o życiu. Zmiany dotyczące stosunku młodzieży do rodziny widoczne są szczególnie na trzech płaszczyznach: kryzys autorytetu rodziców, konflikty z rodzicami oraz osłabienie więzi emocjonalnych w rodzinie.

Kryzys autorytetu rodziców jest wynikiem wzrostu krytycyzmu, jaki rozwija się w okresie dorastania. Jest to okres nie tylko kryzysu autorytetu rodziców, ale też nauczycieli, wychowawców, a nawet Kościoła.⁹ Obserwując swych rodziców i porównując ich z innymi ludźmi, czy wzorcami literackimi, młodzi ludzie często przeżywają stan głębokiego rozczarowania. Widzą w swych rodzicach zwykłych ludzi, którzy nie są idealni i popełniają błędy. To prowadzi do utraty zaufania w stosunku do rodziców, do poszukiwań osób, którym można się zwierzyć. Dodatkowo jeszcze wszelakie ingerencje rodziców w życie młodzieży przyjmowane są niechętnie.¹⁰ Bardzo często dochodzi do konfliktów z rodzicami. Wszystko to prowadzi do osłabienia więzów emocjonalnych między nimi. Według M. Sondej, wyraża się to na zewnątrz poprzez: „unikanie towarzystwa rodziców, odtrącanie ich miłości, zamykanie się w sobie, sztywność, obojętność na cierpienia i kłopoty rodziców, odmawianie im pomocy”.¹¹ Nie oznacza to jednak, że młodzież odrzuca całkowicie miłość rodziców. Pragnie, by ta miłość była okazywana w inny, bardziej dyskretny sposób.

Stosunki społeczne dorastającej młodzieży, oprócz rodziny, obejmują także klasę szkolną, nieformalne i formalne grupy. Klasa szkolna to środowisko społeczne, w którym młodzież spędza wiele czasu. To tu młodzież nawiązuje kontakty o charakterze społecznym, poznaje zasady postępowania i życia we wspólnocie. Ważną rolę odgrywają relacje nauczyciel-uczeń, które często są niezbyt pozytywne. Według młodzieży przyczyną tego stanu rzeczy są między innymi cechy osobowości poszczególnych nauczycieli, jak na przykład niesprawiedliwość, surowość i brak zrozumienia. Poza nauczycielami ważną rolę odgrywają rówieśnicy. Tworzą oni grupy rówieśnicze, od których młody człowiek przyjmuje ideały i zasady postępowania.

⁶ Por. M. Przetacznik-Gierowska, M. Tyszkowa, *Psychologia rozwoju człowieka*, t. 2, Warszawa 1996; A. Sacewicz, K. Sprycha, *Wartości religijne w okresie adolescencji*, ZFK (2007) nr 4 (28), s. 65-72.

⁷ W. Koska, *Katechetyka*, Poznań 1993, s. 120.

⁸ A. Gała, *Trudności wychowawcze w wieku dorastania*, w: *Teoretyczne założenia katechezy młodzieżowej*, red. R. Murawski, Warszawa 1989, s. 96.

⁹ Por. M. Wolicki, *Charakterystyka psychologiczna okresu gimnazjalnego*, w: *Katecheza dziś*, red. J. Żimny, Sandomierz 2002, s. 19.

¹⁰ Por. M. Sondej, *Rozwój społeczny młodzieży*, w: *Teoretyczne założenia katechezy młodzieżowej*, red. R. Murawski, Warszawa 1989, s. 38.

¹¹ Por. tamże, s. 39.

W okresie dorastania dzieci spędzają coraz więcej czasu z rówieśnikami, a coraz mniej w towarzystwie rodziców. Ich uczucia społeczne znajdują wyraz między innymi w tworzeniu grup rówieśniczych. Grupa rówieśnicza jest to zbiorowość osób o podobnym wieku, która pod wpływem bezpośrednich i osobistych styczności stanowi więź o podłożu przyjacielskim. Wpływ związków rówieśniczych na poszczególne jednostki bywa różny. Zazwyczaj tworzy się poczucie wspólnoty, a wraz z nim podział na „my”, czyli młodzież i „oni” czyli dorośli. W okresie dorastania grupa rówieśnicza spełnia ważną rolę, ponieważ większość zachowań nastolatków jest kierowana przez lidera grupy, to znaczy, że młodzi ludzie postępują wedle ustalonych reguł. Możliwość należenia do grupy sprawia, iż młody człowiek odkrywa swoje miejsce w społeczeństwie oraz rolę, jakie ma do spełnienia.¹² Adolescent, wchodząc w grupę rówieśniczą, ma możliwość zaspokajania szeregu potrzeb emocjonalno-poznawczych, takich jak: potrzeba akceptacji, przynależności, bezpieczeństwa, uznania społecznego.¹³ Ma także możliwość przejmowania wartości preferowanych przez grupę. To, co dotychczas było przyjmowane bezkrytycznie, a więc normy rodziców i najbliższego środowiska, zostają wówczas zagrożone, podważane, analizowane i krytykowane. Grupy rówieśnicze nierzadko nakładają na adolescenta rozbieżne oczekiwania w porównaniu z wymaganiami rodziców, co często przyczynia się do wzrostu napięcia między rodzicami a ich dziećmi.¹⁴

Powstawanie nieformalnych grup młodzieżowych jest zjawiskiem powszechnym, łatwo dostrzegalnym w szkole jak i poza nią. Do najczęściej wyróżnianych typów małych nieformalnych grup rówieśniczych należą: najbliżsi przyjaciele, paczki, grupy koleżeńskie i bandy.¹⁵ Przyjaźń dla nastolatka jest bardzo ważna. Młody człowiek poszukuje przyjaciela, z którym mógłby się podzielić swoimi radościami i smutkami, któremu mógłby powierzyć swoje sprawy, który szedłby z nim przez życie. To pragnienie pojawia się zarówno u chłopców, jak i u dziewcząt. Następnym środowiskiem społecznym ucznia jest paczka. Paczka to grupa od 3 do 6 osób bardzo ze sobą zaprzyjaźnionych. Osoby z takiej grupy mają wspólne zainteresowania, poglądy. Paczka nie posiada ściśle określonych zasad postępowania, ale przyjmuje pewien wspólny system wartości, który wyraża się w poczuciu przyjaźni i obowiązku wzajemnej pomocy. Należący do paczki stawia ją na pierwszym miejscu. Paczka wywiera na jego życie pozytywny, jak i negatywny wpływ. Cechy dodatnie to między innymi: nawiązanie przyjaźni, poczucie bezpieczeństwa, poczucie własnej wartości, ustalenie pewnych zasad postępowania, wdrażanie w życie dorosłe; zaś cechy negatywne, to: kształtowanie postawy wrogości wobec osób nienależących do paczki, przyczynianie się do zaistnienia sytuacji konfliktowych z rodzicami, kompleks niższości u osób spoza paczki.¹⁶ Obok paczek istnieją grupy koleżeńskie i bandy. Grupa koleżeńska jest liczniejsza niż paczka i tworzy się ze względu na pewne pokrewieństwa kulturowe, to znaczy podobne zainteresowania, poglądy. Tak jak podstawową cechą osób należących do paczki jest przyjaźń, tak w grupie koleżeńskiej nie wszyscy są w jednakowym stopniu zaprzyjaźnieni. Nie ma osoby dominującej nad innymi

¹² Por. R. Chałupniak, J. Kistorz, jw., s. 183.

¹³ E.B. Hurlock, *Rozwój młodzieży*, Warszawa 1965.

¹⁴ Por. A. Sacewicz, K. Sprycha, jw.

¹⁵ Por. R. Łapińska, M. Żebrowska, *Wiek dorastania*, w: *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży*, red. M. Żebrowska, Warszawa 1976, s. 741.

¹⁶ Por. M. Sondej, jw., s. 44.

oraz planu działania. Cechą zaś charakterystyczną jest fakt wspólnie spędzane-
go czasu w sposób towarzyski.¹⁷ Ostatnią nieformalną grupą jest banda, „posia-
dająca określoną strukturę, działającą zgodnie z podstawowymi zasadami współ-
życia społecznego”.¹⁸ R. Łapińska i M. Żebrowska podają dwa znaczenia terminu
„banda”. Po pierwsze jest to większa grupa dzieci w wieku szkolnym (tak zwana
„banda dzieciaków” lub „chłopaków”). I po drugie banda to grupa młodzieżowa
o charakterze negatywnym. Ważne miejsce w bandzie zajmuje przywódca, który
posiada autorytet u innych, od nich też wymaga posłuszeństwa.¹⁹ Bandę two-
rzą zazwyczaj chłopcy, rzadziej jest to grupa mieszana, czy też tworzona przez
dziewczęta. Ma ona często charakter przestępczy.

Reasumując, w rozwoju społecznym jednostki grupy nieformalne wywierają
większy wpływ na młodzież niż grupy formalne, posiadające własny program
i otwartymi dla wszystkich. Nad grupami formalnymi czuwa osoba dorosła, która
jest przywódcą. Młodzież należącą do tych grup łączą wspólne zainteresowania
i zajęcia. W okresie dorastania występuje takie zjawisko jak kultura młodzieżowa.
Jest ona uznawana za sposób wzmacniania tożsamości młodzieży, zaznaczenia
jej odrębności oraz wzmacniania więzi. W okresie tym dorastający identyfikują
się z grupą rówieśniczą, a jest to spowodowane brakiem bliskości uczuciowej
z rodziną. Występuje wówczas nasilony konformizm wobec grupy rówieśniczej,
który polega na podporządkowaniu się wzorom i schematom postępowania oraz
na dostosowywaniu się do grupy. Rówieśnicy mogą wywierać pozytywny, a tak-
że negatywny wpływ na dorastającą osobę. Do pozytywnych cech zalicza się
solidarność grupową, wzmocnienie poczucia własnej wartości, bezpieczeństwo
emocjonalne, rozwijanie zainteresowań oraz form współdziałania. Do negatywów
zaliczamy: niechęć i nienawiść do innych, zuchwałość oraz agresję wobec do-
mniemyanych wrogów. Ważną rolę w okresie dorastania dziecka spełniają funkcję
grupy rówieśniczej, którym głównie przypada kształtowanie tożsamości dziecka.

2. Rozwój moralny

U młodzieży ważne miejsce zajmuje dziedzina etyki i moralności. Nastolatek
kształtuje swe poglądy na temat zasad i norm postępowania oraz buduje swój
świat wartości. Zasady i normy postępowania, pod wpływem własnego doświad-
czenia i obserwacji życia, przyjmuje za swoje i według nich postępuje. Młody czło-
wiek w swym rozwoju moralnym osiąga coraz wyższe poziomy, charakteryzujące
się określoną kolejnością i określonym momentem pojawienia się, dlatego mówi
się o pewnych prawidłowościach rozwoju moralnego, które można przedstawić
w kolejno następujących po sobie stadiach rozwoju moralnego. Na wiek dorasta-
nia przypada stadium autonomii moralnej. W skład tego stadium wchodzi z kolei
trzy fazy. Stadium pryncypializmu moralnego, które przypada na 13-15 r.ż. cha-
rakteryzuje się tym, że zewnętrzne wzory zostają uwewnętrznione przez jedno-
stkę i stają się własnymi postawami warunkującymi zachowanie. Młody człowiek
postępuje wówczas zgodnie z przyjętymi zasadami nawet wtedy, gdy zewnętrzne
okoliczności temu nie sprzyjają. W stadium racjonalizmu moralnego (15-17 r.ż.)
nastolatek wnika w sens uprzednio zaakceptowanych norm, analizuje, dlaczego

¹⁷ Por. R. Łapińska, M. Żebrowska, jw., s. 745.

¹⁸ W. Szewczuk (red.), jw., s. 31.

¹⁹ Por. R. Łapińska, M. Żebrowska, jw.

dana norma powinna być przestrzegana i jakim wartościom ona służy. Stadium to charakteryzuje się pełną moralną autonomią. Kolejną fazę stanowi idealizm moralny (17-21 r.ż.), który charakteryzuje się orientacją na cele społeczne oraz świadomy i refleksyjny stosunek do spraw moralnych. Układami odniesienia są wtedy już nie tylko normy moralne, ale określone ideały oraz wiedza dotycząca możliwości ich realizacji²⁰.

W okresie dorastania kształtują się w człowieku podstawowe normy moralne i zasady postępowania moralnego. Wielki wpływ na moralność młodzieży ma rozwój umysłowy, jak i kształtująca się wola. Umożliwiają one lepsze poznanie i zrozumienie norm moralnych, prowadząc do wytworzenia przez młodzież własnych poglądów na temat zasad i norm postępowania. Podstawowe zmiany, jakie zachodzą w rozwoju moralnym dorastającego dotyczą między innymi tworzenia się moralności autonomicznej i wewnętrznej. U nastolatka następuje przechodzenie od moralności heteronomicznej (przyjmowana od rodziców) do moralności autonomicznej (tak zwana moralność z „własnego przekonania”). Jednocześnie dokonuje się przejście od moralności zewnętrznej do moralności wewnętrznej (nie sam czyn, ale jego intencja decyduje o ocenie moralnej). Żywa jest również postawa legalizmu, mówiąca o tym, że czyn oceniany jest według uproszczonego schematu: dobry-zły.²¹

Młody człowiek jest niepewny swych ocen moralnych wobec istniejącego w świecie pluralizmu. Oscyluje pomiędzy normami przyjętymi od rodziców i wychowawców oraz grup, do których należy, próbując je ze sobą pogodzić jednocześnie mając świadomość niemożliwości wykonania tej próby. Zdolność do krytycznej oceny pomaga mu dostrzec rozbieżności zachodzące między deklaracjami a postępowaniem (słowem a życiem).²²

Niesłuchanie duży wpływ na rozwój moralny, szczególnie w okresie dojrzewania młodego człowieka, wywiera tzw. relatywizm etyczny. Głosi on, że prawda jest czymś subiektywnym, a dobro i zło są względne. Wynika z tego wiele zagrożeń dla dalszego poprawnego rozwoju człowieka, gdyż wówczas można powiedzieć, że prawda jest właściwie opinią człowieka, że jest tyle prawd, ilu jest ludzi. A jak wiadomo coś, co jest dobre dla jednego człowieka, nie musi być wcale dobre dla drugiego. Relatywizm etyczny (moralny) prowadzi do wyeliminowania wszelkich zasad moralnych obowiązujących zawsze i wszędzie.²³ Zmianie ulega również obraz samego siebie. Jak dotąd tworzyły go opinie i sądy innych, tak teraz buduje się własny obraz samego siebie. Jest on możliwy ze względu na przynależność do różnych grup, które uświadamiają prawdę, że coś znaczy.²⁴

Celem rozwoju moralnego jest ukształtowanie i pogłębienie osobowości człowieka. Rozwój osobowości przechodzi więc przez pewne etapy, z których jeden przypada na okres dorastania, w czasie nauki. Pierwszy etap rozwoju osobowości ma miejsce w dzieciństwie i charakteryzuje się całkowitym uzależnieniem od innych. Drugi zaś dokonuje się w okresie dorastania przez stopniowe zdobywanie niezależności, co w końcu prowadzi do absolutnej niezależności i odpowiedzialności za siebie i innych. Uniezależnianie nie należy rozumieć jako odrzucanie w okresie dorastania wszystkich wartości, które przyjęte były

²⁰ Zob. H. Świda-Ziemba, *Permisywizm moralny a postawy polskiej młodzieży*, w: *Kondycja moralna społeczeństwa polskiego*, red. J. Mariański, Kraków 2002, s. 435-438.

²¹ Por. W. Koska, jw., s. 120.

²² Por. R. Chałupniak, J. Kistorz, jw., s. 186.

²³ Por. T. Jaklewicz, *Skąd sumienie wie, co jest dobre, a co złe*, „Gość Niedzielny” 8 (2007), s. 17.

²⁴ Por. W. Koska, jw., s. 120.

we wcześniejszym okresie rozwojowym, ale jedynie jako zmianę motywów działania. Równoznaczne jest to z odrzucaniem postawy: „bo starsi, tak każą, bo trzeba im się przypodobać”, a dążeniem do postawy: „bo tak uważam, bo to jest słuszne”.²⁵ J. Kistorz i R. Chałupniak zwracają również uwagę, że: „Osobiste niepowodzenia w dziedzinie moralnej sprawiają, że dziecko coraz częściej posługuje się w swym postępowaniu zasadą konformizmu (ugodowość, inni też tak robią) lub oportunistu (rezygnacja z zasad dla doraźnych korzyści)”.²⁶

Należy zatem stwierdzić, że młody człowiek wybiera i przyjmuje za własne określone zasady postępowania, jako obowiązujące, odrzucając nakazy i zakazy z zewnątrz. Tworzy pewien rodzaj własnego prawa, wiąże się to z kształtowaniem autonomii moralnej. Kieruje się własnym sumieniem, odrzucając wszelkie normy z zewnątrz. Tymczasem sumienie – „kryterium moralnego postępowania, może być sumieniem wypaczonym przez nieodpowiednie wychowanie. Dlatego wymaga ono korygowania zgodnie z obiektywnym prawem moralnym, tak Bożym, jak i naturalnym oraz prawem ludzkim”.²⁷ Stąd w rozwoju moralnym bardzo ważną rolę odgrywa wychowanie. Można powiedzieć, że rozwój funkcji psychicznych w okresie adolescencji przebiega według pewnych konkretnych faz, ale jest modyfikowany czynnikami rozwojowymi wpływającymi na indywidualne różnice poszczególnych osób. Nie stanowi to jednak zadowalającego materiału, by dokonał się pełny rozwój rozumowania moralnego. Rozwiązywanie prawdziwych dylematów moralnych wymaga doświadczeń z rzeczywistości. Istotą życia moralnego jest uświadomienie, czym jest wspólnota społeczna i nabycie umiejętności wchodzenia w interakcje społeczne. Poprzez dialog z drugą osobą jednostka uczy się wyrażać siebie, opisywać własne odczucia płynące z doświadczeń, oceniać własne postępowanie. Pomagają w tym rodzice i wychowawcy, których zadaniem jest wprowadzenie dziecka w świat wartości.

3. Rozwój światopoglądowy i religijny

Rozwój światopoglądowy i religijny człowieka jest zjawiskiem niezmierzenie złożonym. Sama religijność obejmuje całokształt przekonań, doświadczeń oraz zachowań człowieka związanych z przeżywaniem relacji do Boga, który jest niedostępny bezpośredniemu poznaniu. Rozwój religijności i kształtowanie światopoglądu dokonuje się w wyniku wychowania szeroko rozumianego jako nie tylko przekaz treści religijnych i moralnych, ale również przekazywanych w kulturze znaków i symboli, które odnoszą człowieka do transcendencji, a także całego procesu wychowania łącznie z doświadczeniami relacji międzyludzkich, głównie życia rodzinnego. Ze względu na złożoność zjawiska rozwoju religijności i światopoglądu trudno w tym zakresie przyjąć jednoznaczne kryteria. Jednakże w kontekście psychologicznym pomocne mogą się okazać te dotyczące podziału na okresy ogólnego rozwoju psychicznego człowieka wskazywane w psychologii rozwojowej. Uwarunkowania psychologiczne predestynują człowieka do prawidłowego rozwoju światopoglądowego i religijno-moralnego.²⁸

²⁵ Por. tamże.

²⁶ R. Chałupniak, J. Kistorz, jw., s. 186.

²⁷ W. Gubała, *Wychowanie moralne młodzieży*, w: *Teoretyczne założenia katechezy młodzieżowej*, red. R. Murawski, Warszawa 1989, s. 202.

²⁸ Por. D. Adamczyk, *Psychopedagogiczne konotacje rozwoju religijności człowieka*, ZFK (2013) nr 3 (51), s. 43-54.

Szybkie tempo rozwoju umysłowego specyficzne dla wieku dorastania przejawia się w doskonaleniu funkcji intelektualno-poznawczych, co ma istotny wpływ na rozwijanie uczuć, rozumienie pojęć moralnych, kształtowanie światopoglądu i obrazu siebie. Natomiast w formowaniu systemu wartości bardzo ważny jest rozwój myślenia²⁹. Wraz z rozwojem tożsamości u młodego człowieka kształtuje się także światopogląd. T. Mądrycki definiuje go jako „względnie spójny zespół przekonań czy sądów lub supozycji dotyczących przyrody, społeczeństwa i jednostki ludzkiej, z którymi wiąże się odpowiednie wskazania odnośnie postępowania człowieka”.³⁰ Młodzież w wieku szkolnym nie ma jeszcze ukształtowanego światopoglądu i spójnego systemu wartości. Stanowi on jednak istotny składnik osobowości kształtującej się w okresie dorastania. Chociaż uformowanie się światopoglądu następuje przeważnie w wieku młodzieńczym, to właśnie w wieku dojrzewania młody człowiek próbuje usystematyzować wiedzę i określić swój stosunek do wartości, w tym również do wartości religijnych.³¹ Stosunek wobec wartości wyznaczony jest postawą światopoglądową, jaka charakteryzuje adolescenta, a więc: idealizmem moralnym, nihilizmem lub cynizmem. Natomiast relacje ze środowiskiem społecznym w dużym stopniu warunkują, które z postaw będzie dominować. Okres dorastania jest szczególnie trudny zarówno dla dorastającego, jak i całego systemu rodzinnego, którego jest on członkiem i w dużej mierze zależy od tego, jak rodzina funkcjonowała dotychczas, a także jakie są przekonania poszczególnych członków rodziny.³²

Okres adolescencji zbiega się z okresem religijności autonomicznej i jest kontynuacją poprzednich jego faz: początków religijności, religijności realistycznej, religijności autorytarno-prawnej. W wieku od ok. 12 do 16-17 lat następuje kształtowanie się religijności autonomicznej. Religijność „rozwija się na konkretnym podłożu psychologicznym, uwarunkowanym zarówno przyspieszonymi zmianami w rozwoju fizycznym, nade wszystko zaś intensywnym rozwojem intelektualnym i emocjonalnym”.³³ Przejście od religijności autorytarnej do religijności autonomicznej (osobowej) rozpoczyna się w dwunastym roku życia. Religijność młodzieży w tym okresie posiada swoiste cechy, jej tylko właściwe. Zmienność uczuć i oscylacja między nastrojami krańcowymi (na przykład od radości do smutku) powodują niepewność i niestałość religijną. Młodzi raz są zainteresowani sprawami religijnymi, a innym razem stwierdza się u nich całkowitą obojętność wobec religii. Pojawiają się pierwsze wątpliwości religijne. Poszukując własnej tożsamości, młodzi ludzie kwestionują lub odrzucają dotychczasowe autorytety: rodziców, czy inne bliskie im osoby, a równocześnie krytykują ich religijność. Uważają ich religijność za nieautentyczną. A dodatkowo niektóre konflikty między nimi a ich rodzicami przenoszą się na sferę religijną i skierowane są przeciwko osobom duchownym i instytucjom religijnym. Związane jest z tym odrzucanie przez młodzież poglądów religijnych, które wyznają ich rodzice, a które Kościół głosi oficjalnie.

Kolejna cecha religijności młodzieży związana jest z rozpadaniem się idealnego świata z okresu dzieciństwa i tworzeniem nowego. W tworzeniu nowego, własnego obrazu świata na pomoc młodemu człowiekowi przychodzą różne grupy (Kościół, rodzina, szkoła, różne organizacje, środki społecznego przekazu

²⁹ Zob. A. Sacewicz, K. Sprycha, jw.

³⁰ T. Mądrycki, *Osobowość jako system tworzący i realizujący plany*, Gdańsk 1996, s. 96.

³¹ Zob. K. Obuchowski, *Psychologia dążeń ludzkich*, Warszawa 1983, s. 241-246; S. Dziekoński (red.), *Katecheza ewangelizacyjna w rodzinie, parafii, szkole*, Warszawa 2002, s. 67-79.

³² I. Namysłowska, *Psychiatria dzieci i młodzieży (wybrane zagadnienia)*, w: *Psychiatria. Podręcznik dla studentów medycyny*, red. A. Bilikiewicz, Warszawa 1997, s. 362-382.

³³ E. Gołąbek, *Przejawy religijności współczesnej młodzieży*, Kat 4 (2005), s. 3.

czy grupy rówieśników), przedstawiając mu swój projekt rozwiązania problemu. Inną znaną cechą jest przetrwanie pewnych właściwości religijności dziecięcej: antropomorfizm, animizm i rytualizm magiczny. *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce* określa te właściwości następująco: „Antropomorfizm wyraża się w wyobrażeniu sobie Boga na sposób ludzki. Animizm w ożywieniu przedmiotów martwych i przypisywaniu im określonych zamiarów, a rytualizm magiczny – w magicznym traktowaniu obrzędów liturgicznych i religijnych”.³⁴ Właściwości te, charakterystyczne dla wieku dziecięcego, w okresie dorastania są traktowane jako niedojrzałe formy życia religijnego.³⁵ W tym okresie następuje także spadek uczestnictwa w praktykach religijnych.³⁶ Problem ten szczególnie mocno pojawił się po drugiej wojnie światowej. R. Murawski analizując tę kwestię, dochodzi do wniosku, że spadek uczestnictwa młodzieży w praktykach religijnych nie jest równoznaczny z porzuceniem przez nich wiary. Przyczyn tego stanu rzeczy jest wiele, ale za jedną z głównych uchodzi proces sekularyzacji i laicyzacji we współczesnym społeczeństwie.³⁷ Z tej kwestii wynika kolejna cecha religijności młodzieży – osłabienie poczucia przynależności do wspólnoty Kościoła.

Dojrzewanie religijne młodzieży, związane między innymi z rozwojem psychospołecznym, według R. Murawskiego, dokonuje się w trzech procesach: interioryzacji, absolutyzacji i socjalizacji. Te procesy w rozwoju religijnym młodego człowieka łączą się ze sobą, gdyż interioryzacja i absolutyzacja nie rozwijają się, jeśli nie będą wspierane przez pozytywny wpływ środowiska społecznego, który zwie się procesem socjalizacji. Proces interioryzacji (uwewnętrznienia) polega na osobistej akceptacji wartości religijnych, przekazywanych nastolatкови w okresie jego dzieciństwa przez rodzinę i katechezę. Od procesu interioryzacji trzeba koniecznie odróżnić proces internalizacji, ponieważ interioryzacja jest pojęciem szerszym i odnosi się do wszystkich procesów uwewnętrznienia. Tymczasem internalizacja oznacza uwewnętrznienie jakiejś postawy, czyli stanowi jakby część interioryzacji.³⁸ A. Offmański definiuje proces interioryzacji następująco: „osobiste, wewnętrzne zaakceptowanie wartości, które stanowią elementy składowe dojrzałej osobowości”.³⁹ Młody człowiek w dzieciństwie przyjął od swych rodziców pewne wartości, normy i poglądy religijne, czasem czynił to nawet nieświadomie. W okresie dorastania, dzięki rozwojowi umysłowemu, to wszystko, co niegdyś stanowiło jego religijność zaczyna poddawać krytycznej ocenie. Po przeprowadzeniu analizy wszystkich zasad i wartości dokonuje ich akceptacji – przyjęcia za własne, bądź je odrzuca. Punktem wyjścia tych przemian jest więc poziom religijności okresu dziecięcego. Od niego zależy dalszy rozwój religijny człowieka. Należy stwierdzić, że proces interioryzacji jest pewnym przejściem od religijności heteronomicznej do religijności autonomicznej.⁴⁰ Przebieg procesu interioryzacji zależny jest od wielu czynników. Wśród tych najważniejszych R. Pomianowski wymienia cztery: odpowiedni poziom myślenia abstrakcyjnego;

³⁴ Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 2010, s. 50.

³⁵ Por. R. Murawski, *Rozwój religijny*, w: *Teoretyczne założenia katechezy młodzieżowej*, red. R. Murawski, Warszawa 1989, s. 71-75; D. Kurzydło, *Udział rodziców w procesie wzrostu wiary dzieci*, „Episteme” nr 102 (2010), s. 165-178.

³⁶ W. Koska, jw., s. 121.

³⁷ Por. R. Murawski, jw., s. 89.

³⁸ Por. tamże, s. 75-76.

³⁹ A. Offmański, s. 184.

⁴⁰ Por. R. Chałupniak, J. Kistorz, jw., s. 187.

przeżycie autonomii w kontaktach międzyosobowych; odpowiedni poziom sfery emocjonalno-dążeńiowej; odpowiednia formacja religijna młodego człowieka (katecheza).⁴¹ Jest to proces konieczny, bez którego niemożliwe jest ukształtowanie osobowości chrześcijańskiej. Wartości religijne przyjęte za swoje powinny stanowić odpowiedź na problemy nurtujące młodych ludzi.

Po interioryzacji następuje proces absolutyzacji. Absolutyzacja polega na selekcji wcześniej zinterioryzowanych wartości i ułożeniu ich według określonej hierarchii. Są to wartości, które dorastający człowiek uważa za najważniejsze dla niego. Zostają one umieszczone w centrum osobowości i nadają wszystkim sposobom zachowania odpowiedni kierunek i motywację. Od nich zależy również, czy nowe treści będą zintegrowane z pozostałymi. Wartościami tymi oczywiście mogą być wartości religijne, ale tak być nie musi. Jeśli stanowią one jednak centrum osobowości młodego człowieka, to wtedy jego zachowanie ukie-runkowane jest na Boga. I tak właśnie powinno być w życiu chrześcijanina.⁴² Bywa jednak tak, że proces absolutyzacji wartości religijnych nie dokona się z różnych powodów, wówczas religijność dorastającej młodzieży staje się religijnością „marginesową” (podporządkowanie wartości religijnych innym wartościom, które stanowią centrum osobowości człowieka). Następstwem tego zjawiska jest całkowite odrzucenie wartości religijnych.⁴³ Ostatnim procesem dojrzewania religijnego dorastającej młodzieży jest socjalizacja. Dwa poprzednie procesy – interioryzacja i absolutyzacja – dokonują się w środowisku społecznym, które może wpływać pozytywnie lub negatywnie na ich przebieg. Według R. Murawskiego, procesem socjalizacji określamy przyjmowanie przez osobę wartości, norm i wzorów zachowania ze środowiska, w którym dana osoba się znajduje. Jedne normy i wzorce są przyjmowane, a inne odrzucane.⁴⁴

W dzieciństwie głównym środowiskiem społecznym, który ma wpływ na rozwój jest rodzina. W okresie dorastania zmienia się to wraz ze stopniowym wyzwalaniem się spod zależności rodziny. Rodzinę zastępują, w jej dotychczasowych funkcjach, grupy społeczne a zwłaszcza grupy rówieśnicze. Te grupy mają niezmiernie wielki wpływ na dalszy rozwój religijny młodzieży, gdyż w zależności od tego, jakie wartości prezentuje dana grupa, takie wartości zostaną przez młodych przyjęte. Dobrze jest, jeśli w takiej grupie człowiek odnajdzie wartości chrześcijańskie. Wówczas przynależność do określonej grupy może przyczynić się do rozwoju religijnego tego człowieka, gdy zaś jest odwrotnie, dotychczasowa religijność narażona jest na niebezpieczeństwo całkowitego wygaśnięcia.⁴⁵ R. Murawski, obok grupy rówieśniczej, która może wywierać negatywny wpływ na kształtowanie się postaw i przekonań religijnych, wymienia następujące czynniki: „sekularyzacja współczesnej kultury, depersonalizacja człowieka, migracja młodzieży ze wsi do miast, środki społecznego przekazu”.⁴⁶

Podsumowując, można stwierdzić, iż stosunek do wartości religijnych ma znaczenie dla kształtowania światopoglądu. Rozwój religijności młodego człowieka jest ściśle uzależniony od właściwego procesu dojrzewania. Młodzi ludzie przyjmują postawę wobec wartości religijnych z zewnątrz, najczęściej od rodziców. Jeśli rodzice traktują religijność jako wartość samą w sobie, jest bardzo

⁴¹ Por. R. Pomianowski, *Psychologiczne problemy kształtowania się religijności i jej dewiacje*, „Seminare” 1975, t. 1, s. 161-162.

⁴² Por. R. Murawski, jw., s. 78.

⁴³ Por. R. Chałupniak, J. Kistorz, jw., s. 187.

⁴⁴ Por. R. Murawski, jw., s. 79.

⁴⁵ J. Kistorz, s. 139.

⁴⁶ R. Murawski, jw., s. 81.

prawdopodobne, że ich dziecko w wieku 15-16 lat będzie prezentowało taką samą postawę. W fazie rozwoju moralnego, adolescent wnika w sens uprzednio zaakceptowanych norm, rozumie wartości, co wynika z faktu ogólnego rozbudzenia światopoglądu. Ponadto młodzież weryfikuje swoją postawę wobec wartości religijnych, porównując z postawą innych ludzi, także spoza rodziny. W fazie najwyższego rozwoju moralnego następuje skryształizowanie owej postawy⁴⁷.

Zakończenie

Młodzież w okresie dorastania odznacza się specyficznymi cechami, takimi jak: krytycyzm myślenia, nastawienie perspektywicznym, skłonność do krytycznej oceny zastanych wartości i proponowanych reguł moralnych przez pokolenie dorosłych, kontestacja autorytetów (świeckich i religijnych), uparte poszukiwanie własnej tożsamości, krytyczna ocena osób dorosłych i ich świata, w tym własnych rodziców i nauczycieli, wyodrębnianie własnych zainteresowań i dążeń życiowych w relacji do osób młodszych i starszych, dążenie do niezależności i samodzielności, wskazywanie wad życia społecznego w strukturach świeckich i religijnych, a także pobudliwość i krytykowanie otaczającej rzeczywistości. Ta chwiejność nastrojów, a jednocześnie kierowanie się ideałami i poszukiwanie wzorów odniesienia, cechują niemal każdą młodą osobę w wieku „przyspieszonego” dorastania, obejmującego wszystkie sfery jej życia osobniczego. Okres dorastania przygotowuje młodą jednostkę do właściwego wejścia w dorosłe życie społeczne oraz do odgrywania w nim stosownych ról społecznych w każdej grupie odniesienia, w której przyjdzie jej funkcjonować. Podstawową cechą tego okresu jest specyficzny kryzys tożsamości i rozproszenie ról. Efektem tego procesu może być albo integracja osobowości młodej jednostki, czy jej tożsamości, albo kryzys tożsamości – dezintegracja osobowości. W ocenie badaczy kryzys ten bywa pokonywany przez młodą jednostkę z pomocą mechanizmu tzw. „buntu dorastania”, czyli negacji, oporu, sprzeciwu wobec zastanych metod postępowania i systemów wartości i znaczeń, prowadzących w efekcie do wyeksponowania własnej odrębności, inności i tożsamości.⁴⁸

Bibliografia

- Adamczyk D., *Psychopedagogiczne konotacje rozwoju religijności człowieka*, ZFK (2013) nr 3 (51), s. 43-54.
- Baniak J. (red.), *Religijna i moralna kondycja młodzieży polskiej – mity i rzeczywistość*, Poznań 2005.
- Chałupniak R., Kistorz J., *Wybrane zagadnienia z katechetyki*, Opole 2002.
- Dziekoński S. (red.), *Katecheza ewangelizacyjna w rodzinie, parafii, szkole*, Warszawa 2002.
- Erikson E.H., *Tożsamość i cykl życia*, tłum. M. Żywicki, Poznań 2004.
- Gała A., *Trudności wychowawcze w wieku dorastania*, w: *Teoretyczne założenia katechezy młodzieżowej*, red. R. Murawski, Warszawa 1989.
- Gubała W., *Wychowanie moralne młodzieży*, w: *Teoretyczne założenia katechezy młodzieżowej*, red. R. Murawski, Warszawa 1989.

⁴⁷ Zob. J. Baniak (red.), *Religijna i moralna kondycja młodzieży polskiej – mity i rzeczywistość*, Poznań 2005, s. 49.

⁴⁸ Zob. K. Szambelan, M. Tyszkowa, *Samoocena uczniów w wieku dorastania i ich pozycja w grupie rówieśniczej*, „Psychologia Wychowawcza” 1974, nr 4, s. 4; M. Przetacznikowa, *Podstawy rozwoju psychicznego dzieci i młodzieży*, Warszawa 1978; E.H. Erikson, *Tożsamość i cykl życia*, tłum. M. Żywicki, Poznań 2004, s. 85-90.

- Jaklewicz T., *Skąd sumienie wie, co jest dobre, a co złe*, „Gość Niedzielny” 8 (2007), s. 17.
- Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 2010.
- Koska W., *Katechetyka*, Poznań 1993.
- Kurzydło D., *Udział rodziców w procesie wzrostu wiary dzieci*, „Episteme” nr 102 (2010), s. 165-178.
- Łapińska R., Żebrowska M., *Wiek dorastania*, w: *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży*, red. M. Żebrowska, Warszawa 1976.
- Mądrzycki T., *Osobowość jako system tworzący i realizujący plany*, Gdańsk 1996.
- Murawski R., *Rozwój religijny*, w: *Teoretyczne założenia katechezy młodzieżowej*, red. R. Murawski, Warszawa 1989.
- Namysłowska I., *Psychiatria dzieci i młodzieży (wybrane zagadnienia)*, w: *Psychiatria. Podręcznik dla studentów medycyny*, red. A. Bilikiewicz, Warszawa 1997.
- Obuchowski K., *Psychologia dążeń ludzkich*, Warszawa 1983.
- Offmański A., *Katecheza młodzieżowa na poziomie szkół ponadgimnazjalnych*, w: *Katechetyka szczegółowa*, red. J. Stala, Tarnów 2003.
- Pomianowski R., *Psychologiczne problemy kształtowania się religijności i jej dewiacje*, „Seminare” 1975.
- Przetacznik-Gierowska M., Tyszkowa M., *Psychologia rozwoju człowieka*, t. 2, Warszawa 1996.
- Przetacznikowa M., *Podstawy rozwoju psychicznego dzieci i młodzieży*, Warszawa 1978.
- Sacewicz A., Sprycha K., *Wartości religijne w okresie adolescencji*, ZFK (2007) nr 4 (28), s. 65-72.
- Sondej M., *Rozwój społeczny młodzieży*, w: *Teoretyczne założenia katechezy młodzieżowej*, red. R. Murawski, Warszawa 1989.
- Szambelan K., Tyszkowa M., *Samoocena uczniów w wieku dorastania i ich pozycja w grupie rówieśniczej*, „Psychologia Wychowawcza” 1974.
- Świda-Ziemba H., *Permisywizm moralny a postawy polskiej młodzieży*, w: *Kondycja moralna społeczeństwa polskiego*, red. J. Mariański, Kraków 2002.
- Turner J.S., Helms D.B., *Rozwój człowieka*, Warszawa 1999.
- Wolicki M., *Charakterystyka psychologiczna okresu gimnazjalnego*, w: *Katecheza dziś*, red. J. Zimny, Sandomierz 2002.

Uwarunkowania psychologiczno-pedagogiczne i aksjologiczne młodzieży w okresie dorastania

Streszczenie

Tożsamość człowieka, jego indywidualna hierarchia wartości, symbole, z jakimi łączy poczucie szczęścia, rozwijają się w ciągu całego życia, kluczowy jest jednak etap adolescencji. Na przestrzeni kilku lat, które obejmują proces dorastania, dokonują się przemiany w wymiarach fizycznym, psychicznym i społecznym mające umożliwić jednostce podjęcie nowych ról społecznych i kolejnych zadań rozwojowych. Niniejszy artykuł podejmuje próbę ukazania rozwoju społecznego, moralnego, światopoglądowego i religijnego, jaki dokonuje się w życiu człowieka wchodzącego w dorosłość.

Słowa klucze: adolescent, rozwój społeczny, rozwój moralny, rozwój światopoglądowy, rozwój religijny, wartości.

Dr Grzegorz Księżak – dyrektor i katecheta Zespołu Szkolno-Przedszkolnego w Krynkach; wykładowca w Centrum Doskonalenia Kadr Oświatowych w Ostrowcu Świętokrzyskim.